

1. Дастрасии Китоби Муқаддас дар Арабистон то Ислом

1. The Bible's Availability in Arabia Before Islam

Пеш аз пайдоиши ислом дар асри 7, Китоби Муқаддас дар Арабистон воқеан маълум буд, аммо паҳншавии васеъ надошт. Нусхаҳои он асосан ба забонҳои сириягӣ ва юнонӣ вучуд доштанд, ва баъзеҳо низ ба ибронӣ — вобаста ба он ки кадом ҷамоатҳои динӣ дар минтақа зиндагӣ мекарданд. Дар он давра нимҷазира аз лиҳози фарҳангӣ ва забонӣ ягона набуд: дар ин ҷо ҷомеаҳои яҳудӣ, ҷараёнҳои гуногуни масеҳӣ ва бутпарастони араб зиндагӣ мекарданд.

Ҷомеаҳои яҳудие, ки дар Ясриб (баъдтар Мадина), Хайбар ва Тайма зиндагӣ мекарданд, ба матнҳои яҳудии Муқаддас ва ба Таргумҳо тарҷумаҳои арамаии Китоби Муқаддас барои қироат дар канисаҳо — дастрасӣ доштанд.

Ҷомеаҳои масеҳӣ, махсусан онҳое, ки зери таъсири калисоҳои шарқии сириягӣ (несторианиҳо ва яъқубиҳо) қарор доштанд, аз тарҷумаҳои сириягии Китоби Муқаддас, мисли Пешитта, истифода мекарданд.

Масеҳиёни юнонзабоне, ки дар манотиқи шимолу ғарбии нимҷазира зиндагӣ мекарданд ва зери ҳокимияти Византия буданд (масалан, дар минтақаи халиҷи Ақоба), аз Септуагинтаи юнонӣ ё дастнависҳои юнонии Аҳди Ҷадид истифода мебарданд.

Ҳамин тавр, гарчанде ки қисмҳои ҷудогонаи Китоби Муқаддас дар нимҷазираи Арабистон маълум буданд, онҳо танҳо дар ихтиёри ақаллиятҳои динӣ қарор доштанд ва танҳо ба забонҳои хориҷӣ вучуд доштанд.

2. Оё Китоби Муқаддас ба забони арабӣ вучуд дошт?

Дар замони Муҳаммад (оғози асри VII) Китоби Муқаддас ҳанӯз пурра ё ба шакли расмӣ ба забони арабӣ тарҷума нашуда буд.

Бо вучуди ин, баъзе пораҳо ва нақлҳои шифоҳии матни муқаддас дар байни масеҳиёни араб вучуд доштанд.

Далелҳо вучуд доранд, ки:

Баъзе масеҳиёни арабзабон дар шимоли нимҷазираи Арабистон, ин чунин дар давлатҳои Гассанидҳо ва Лахмидҳо, тарҷумаҳои қисман ё матнҳои ибодати Китоби Муқаддасро ба забони арабӣ доштанд.

Худи хатти арабӣ дар он давра ҳанӯз дар оғози ташаккули худ ҳамчун низоми ягонаи адабӣ буд, бинобар ин матнҳои диние, ки ба арабӣ навишта мешуданд, хеле кам вомехӯрданд.

Аввалин тарҷумаҳои пурраи Китоби Муқаддас ба забони арабӣ пас аз зуҳури ислом, тақрибан дар асрҳои VIII–IX пайдо шуданд. Онҳоро уламои масеҳие, ки зери ҳокимияти мусалмонон зиндагӣ мекарданд, ба вучуд оварданд — қисман ҳамчун ҷавоб ба зикри зиёдтари Писониёни қадим дар Қуръон: Таврот, Забур ва Инҷил.

3. Хулоса

Ќанба	Вазъият дар Арабистони пеш аз ислом
Огоҳӣ аз Китоби Муқаддас	Маълум байни яҳудиён ва масеҳиён
Забонҳои дастрас	Ибронӣ, арамайӣ (сириягӣ), юнонӣ
Тарҷума ба забони арабӣ	Ҳанӯз дастрас набуд (фақат ба шакли шифоҳӣ ва пора-пора)
Дастрасӣ	Маҳдуд ба ақаллиятҳои динӣ; барои қисми зиёди аҳолии араб дастрас набуд

Ҳамин тавр, ба таври кӯтоҳ:

Китоби Муқаддас дар нимқазираи Арабистон то зуҳури ислом маълум ва ҳузур дошт, аммо он вақт ба забони арабӣ вучуд надошт. Аксари арабҳо дастрасии мустақим ба он надоштанд, ҷуз тавассути нақлу ривоятҳои шифоҳӣ ва таълимоти яҳудиён ва масеҳиён.

Баррасии кӯтоҳи аввалин тарҷумаҳои арабии Китоби Муқаддас ва муаллифони онҳо бо заминаи таърихии мухтасар

1. Тарҷумаҳои қисман аввалина (асрҳои VI–VIII)

Пеш аз ислом (асри VI)

Ҳеч гуна далеле вучуд надорад, ки то зуҳури ислом тарҷумаи пурраи Китоби Муқаддас ба забони арабӣ вучуд дошта бошад.

Аммо эҳтимол аст, ки қисмҳои ҷудогонаи он — махсусан Забур, Инҷил ва порохое, ки барои хондани ибодатӣ пешбинӣ шуда буданд, — барои эҳтиёҷоти маросимии масеҳиёни арабе, ки дар шимоли нимқазира (масалан, Гассанидҳо ва Лахмидҳо) зиндагӣ мекарданд, тарҷума ё нақл шуда бошанд. Онҳо ба арабӣ ҳарф мезаданд, вале ибодатро ба забонҳои сириягӣ ё юнонӣ мегузаронданд.

Баъзе навиштаҷот ва ашъори он давра ибораҳои китоби муқаддасро ба арабӣ дар бар мегиранд, ки нишон медиҳад: дониши Китоби Муқаддас асосан ба таври шифоҳӣ интиқол меёфт.

2. Аввалин тарҷумаҳои маълуми арабӣ (асрҳои VIII–IX)

Пас аз зуҳури ислом ва табдил ёфтани забони арабӣ ба забони илму идора, уламои масеҳӣ ва яҳудӣ оғоз карданд, ки китобҳои муқаддаси худро ба забони арабӣ тарҷума намоянд.

(а) Инчил

Қадимтарин дастнависҳои боқимондаи арабии Инчил ба асри VIII тааллуқ доранд (масалан, дастнависи арабии Ватикан № 13).

Эҳтимол меравад, ки онҳо аз сарчашмаҳои сириягӣ (Пешитта) ё юнонӣ аз ҷониби мелкитҳо (масеҳиёни юнонӣ-ортодокс) ё несторианиҳо (Калисои Шарк) тарҷума шудаанд.

Ҳадафи чунин тарҷумаҳо на танҳо истифодаи ибодатӣ буд — хондани Китоби Муқаддас дар ҷамъиятҳои арабзабон, — балки низ ҳадафи апологетикӣ дошт: посух додан ба саволҳои мусалмонон дар бораи Инчил.

(б) Аҳди Қадим / Китоби Муқаддаси яҳудӣ

Файласуф ва ровбии яҳудӣ Саадия Гаон (882–942) яке аз аввалин тарҷумаҳои пурраи Китоби Муқаддаси яҳудиро ба забони арабӣ анҷом дод, ки бо номи *Тафсири* маъруф аст. Нусхаи ӯ, ки ба забони яҳудӣ-арабӣ (яъне арабӣ бо ҳарфҳои яҳудӣ) навишта шуда буд, барои яҳудиёне пешбинӣ мешуд, ки зери ҳокимияти мусалмонон зиндагӣ мекарданд ва дигар забони иброниро пурра намедонистанд.

Ин тарҷума дар тамоми ҷаҳони яҳудӣ паҳн гардид ва нуфузи бузург пайдо кард.

(с) Тарҷумаҳои масеҳии тамоми Китоби Муқаддас

Хунайн ибн Исҳоқ (809–873), несторианӣ, олим ва табиб аз Бағдод, яке аз аввалин тарҷумонҳои қисмҳои Китоби Муқаддас ба забони арабӣ ҳисобида мешавад, махсусан Инчилҳоро.

Ӯ табиб ва тарҷумон буд ва бо *Байти ҳикмат* — Маркази маъруфи илмӣ дар Бағдод — ҳамкорӣ мекард; тарҷумаҳои ӯ нақши муҳим дар ҳифзи матнҳои библи барои масеҳиёни арабзабон бозиданд.

Дигар тарҷумонҳои масеҳии асрҳои IX–X, мисли усқуф Абдуллоҳ ибн ал-Фазл ал-Антаки (аз Антиохия), ин корро идома доданд ва тарҷумаҳои дақику адабии Китоби Муқаддасро аз Септуагинтаи юнонӣ омода сохтанд.

3. Забон ва ҳадафҳои тарҷумаҳо

Азбаски забони арабӣ зери ҳокимияти ислом забони умумии муоширати яҳудиён ва масеҳиён гардид, ҳадафи асосии тарҷумаҳо ин буд, ки Китоби Муқаддас барои худи ҷамъиятҳои онҳо дастрас гардад.

Тарҷумонҳо бисёр вақт матнро бо тавзеҳот (*тафсири*, *шарҳ*) ҳамроҳ мекарданд, ки ин аз иштирок ва огоҳии амиқи онҳо дар баҳсҳои илоҳии он замон — ҳам исломӣ ва ҳам масеҳӣ — шаҳодат меод.

Анъанаи библии арабӣ хеле гуногун буд: баъзе тарҷумаҳо ба сарчашмаҳои юнонӣ таъя мекарданд, дигарон — ба манбаъҳои сириягӣ, қибтӣ ё лотинӣ.

4. Аввалин дастнависҳои боқимонда

Давра	Асар	Тарҷумон / Манбаъ	Ёддоштҳо
Тақрибан асри VIII	Инчилҳои арабӣ (дастнависи Ватикан № 13)	Мелкитҳо (масеҳиёни юнонӣ-ортодокс)	Яке аз қадимтарин дастнависҳои маълум шуд Инчил ба забони арабӣ.
Асри IX	Қисмҳои Аҳди Қадим	Хунайн ибн Исҳоқ	Аз манбаъҳои сириягӣ ва юнонӣ тарҷума шудаанд.
Тақрибан соли 900 м.	Тарҷумаи пурраи Китоби Муқаддаси яҳудӣ (<i>Тафсири</i>)	Саадия Гаон	Ба забони яҳудӣ-арабӣ; аввалин тарҷумаи пурраи Китоби Муқаддас ба забони арабӣ.
Асри XI	Китоби Муқаддаси пурраи масеҳӣ	Абдуллоҳ ибн ал-Фазл ал-Антаки	Тарҷума аз Септуагинтаи юнонӣ; дар Калисои Шарқӣ васеъ истифода мешуд.

5. Хулоса

Савол	Ҷавоб
Оё Китоби Муқаддас то зуҳури ислом ба забони арабӣ вучуд дошт?	Танҳо пораҳои ҷудогона ва нақлҳои шифоҳӣ вучуд доштанд, на тарҷумаи пурра.
Кай тарҷумаҳои пурра пайдо шуданд?	Дар асрҳои VIII то X милодӣ.
Ки онҳоро офарида буд?	Асосан уламои масеҳӣ ва яҳудӣ: Хунайн ибн Исҳоқ, Саадия Гаон ва Абдуллоҳ ибн ал-Фазл.

Барои чӣ?

Барои он ки Китоби Муқаддас барои мӯъминони арабзабон фаҳмо гардад ва онҳо тавонанд дар баҳсҳои илоҳӣ зери ҳокимияти ислом ширкат кунанд.

1. Контексти фарҳангӣ ва динии Арабистон пеш аз ислом

а. Робитаҳо бо ҷомеаҳои яҳудӣ ва масеҳӣ

То асрҳои VI–VII Арабистон дигар аз ҷиҳати динӣ чудо набуд.

Дар Яман ва Нажрон ҷамъиятҳои шукуфони масеҳӣ вучуд доштанд, ки зери таъсири калисоҳои ҳабашӣ (аксумӣ) ва сириягӣ қарор доштанд.

Дар Ясриб (Мадинаи баъдӣ), Хайбар ва Тайма қабилаҳои яҳудӣ аз замони қадим маскун шуда буданд, ки бо худ дониши Таврот ва анъанаҳои шифохиро оварда буданд.

Дар шимол, қабилаҳои арабе, ки зери нуфузи Византия буданд (Гассанидҳо), ба масеҳияти монофизитӣ пайравӣ мекарданд, дар ҳоле ки дар зери нуфузи Эрон (Лахмидҳо) таълимоти несторианӣ паҳн мегардид.

Ҳамин тавр, арабҳо аз ҳар тараф бо «аҳли китоб» ихота шуда буданд — бо ҷамъиятҳои, ки китобҳои муқаддаси худро доштанд. Онҳо қиссаҳои офариниши ҷаҳон, Авраҳом, Мӯсо, Довуд ва Исоро мешуниданд, вале асосан аз рӯи нақлҳои шифохӣ, на аз матнҳои ҳақиқӣ.

б. Дарки мавҷудияти Китоб ва ташнагӣ ба ваҳӣ

Шеър ва анъанаи шифохии арабҳои пеш аз ислом ақидаи онҳо ба Худои ягона ва орзуи роҳнамоии илоҳиро инъикос мекард.

Ҳатто шахсоне вучуд доштанд, ки онҳоро ханафҳо меномиданд — ягонапарастоне, ки бутпарастиро рад мекарданд, вале ба ягон мазҳаби яҳудӣ ё масеҳӣ тааллуқ надоштанд.

Ин арабҳо, ки аз бутпарастӣ дилгир шуда буданд, эҳтимол бо эҳтиром ба яҳудиёну масеҳиён менигаристанд, ки «китобҳо» ва «пайғамбарон» доштанд.

Чунин муҳити фарҳангӣ нишон медиҳад, ки бисёр арабҳо эҳсоси ниёз ба ваҳӣи ҳуди худро доштанд — китобе ба забони худ, ки ҳастии онҳоро дар назди Худо тасдиқ мекард.

2. Эътирофи Қуръон аз робитаи худ бо Китоби Муқаддас

Вақте ки Муҳаммад тақрибан соли 610 милодӣ дар Макка паёмбариро оғоз кард, Қуръон ошкор бо навиштаҳои яҳудӣ ва насронӣ вориди гуфтугӯ гардид ва изҳор намуд, ки ваҳӣи гумшуда ё таҳрифшудаи онҳоро барқарор мекунад.

Масалан:

“Ин тасдиқи он чизест, ки пеш аз он буд” (Қуръон 10:37; 46:12).

“Мо онро ҳамчун Қуръон ба забони арабӣ нозил кардем, то ки шумо бифаҳмед» (12:2). Қуръон ба ваҳӣҳои пешина ишора мекунад — ба Таврот (Тора), Забур (Забур) ва Инҷил (Инҷил) — аммо таъкид мекунад, ки шакли арабии он тавзеҳи ниҳонии ҳамин ҳақиқат аст.

Аз ин рӯ, Қуръон худро огоҳона ҳамчун “Китоби арабӣ” муаррифӣ мекунад, ки аз ҷиҳати аҳамият ва шакл ба китобҳои муқаддаси яҳудиён ва масеҳиён монанд аст, вале барои ҳуди арабҳо нозил шудааст.

Ҳамин тавр, гарчанде ки арабҳо “Аҳди Қадим” ва “Аҳди Чадид”-и худро эҷод накарда буданд, худи Қуръон ба чунин ҷавоб табдил ёфт — ваҳйе ба забони арабӣ барои миллате, ки ба идеяи Китоби Муқаддас эҳтиром дошт, аммо онро дар анъанаи худ надошт.

3. Оё Қуръон “нусхаи арабии” Китоби Муқаддас буд?

Ин савол то андозае ҳассос аст, аммо аз нигоҳи таърихӣ — судманд.

Аз як ҷониб — не, зеро Қуръон на тарҷума ва на тақлиди Китоби Муқаддас аст: он сохтор, таълимоти илоҳӣ ва сабки адабии хоси худро дорад.

Аммо аз ҷониби дигар — бале: Қуръон падидаи ҳамсон аст — Китобе, ки дар муколама бо суннати библиявӣ ба вучуд омада, онро огоҳона идома медиҳад.

а. Сохтори умумии ривоят

Қуръон бар ривоятҳои библиявӣ ва баъдибиблиявӣ тақия мекунад:

Қиссаҳои Одам, Нӯх, Иброҳим, Мӯсо ва Исо;

Ма сонетҳои пайғамбарӣ, ваҳй, гуноҳ ва доварӣ.

Аммо Қуръон ин қиссаҳоро дар муҳити фарҳангии арабӣ бозтафсир мекунад, то идомаи пайвастаи паёми илоҳиро таъкид намояд — паёме, ки акнун “ба забони равшани арабӣ” (26:195) баён шудааст.

б. Мазмуни вижаи илоҳӣ

Қуръон таълимоти сеюмин (Сегона), Тажассум ва Салибро, ки асоси паёми Аҳди Чадидро ташкил медиҳанд, рад мекунад; аммо Исоро ҳамчун пайғамбар ва Масеҳ эътироф менамояд.

Қуръон таъкид мекунад, ки Иброҳим ҳаниф буд — на яҳудӣ ва на насронӣ, балки ягонапарастии пок, ва ҳамин тавр, хувияти арабиро дар ваҳйи пеш аз иудоия ва пеш аз масеҳият решадор месозад.

Ҳамин тавр, таърихи нави муқаддас ба вучуд меояд — версияи арабии суннати иброҳимӣ, ки ҳамзамон идомадиҳанда ва ислоҳкунандаи тасаввуроти динии пешина мебошад.

Ба ин маъно, Қуръон «нусха» нест, балки тафсири мустақили ҷаҳонбинии библиявӣ дар заминаи фарҳанг ва забони арабист — ба ибораи дигар, Китоби Муқаддаси худи арабҳо.

4. Дидгоҳҳои таҳқиқотчиён

Олимони муосир, мисли У. Монтгомери Уотт, Ангелика Нойвирт, Сидни Гриффит ва дигарон таъкид мекунанд, ки:

Қуръон дар муҳите ба вучуд омад, ки аз тасаввуроти библиявӣ пур буд: арабҳо «қиссаҳои пайғамбарон»-ро ба таври шифоҳӣ мешуниданд, ҳатто агар имкони хондани худи Китоби Муқаддасро надоштанд.

Паёми Қуръон табиати муқолимавӣ дорад — он бо ривоятҳои библиявӣ ошноиро пешфарз мегирад, вале онҳоро бозсозӣ мекунад ва шакли арабии ягонапарастиро баён менамояд.

Қуръони арабӣ ба арабҳо он чизро дод, ки қаблан надоштанд: Китоби муқаддаси худро, ки онҳоро ҳамчун қавми ваҳй муаррифӣ мекард, монанди яҳудиён ва насронӣён.

5. Хулоса

Талош барои ваҳй	Арабҳои пеш аз ислом, ки бо “аҳли китоб» ихота шуда буданд, орзу доштанд, ки Китоби илоҳии худро дошта бошанд.
Таъсири Китоби Муқаддас	Қиссаҳо ва андешаҳои библиявӣ ба таври шифоҳӣ паҳн мешуданд ва интизори ваҳйро дар дилҳо бедор мекарданд.
Пайдоиши Қуръон	Қуръон барои арабҳо ба Китоби муқаддасе табдил ёфт, ки ба забони худӣ онҳо нозил шуд — дар асл, “Библия»-и онҳо гардид”.
Пайвандӣ ва тафовут	Он бар ривоятҳои библиявӣ тақия мекард, аммо онҳоро бозтафсир намуда, хувияти арабӣ, ақидаи илоҳӣ ва дидгоҳи ахлоқиро баён намуд.

Ҳамин тавр, ба таври кӯтоҳ:

Арабҳои ҷануби пеш аз ислом нусхаи хоси худӣ Китоби Муқаддасро эҷод накарданд, аммо дар муҳити фарҳангии зиндагӣ мекарданд, ки онҳоро ба ин омода месохт. Ҳангоми зуҳури Қуръон, он ин ниёзи маънавӣ ва фарҳангиро қонеъ кард — ба Китоби муқаддаси арабӣ табдил ёфт, ки бо огоҳӣ суннати библиявиро идома дода, ваҳйро барои ҷаҳони араб аз нав баён намуд.

1. Қуръон ҳудаш дар бораи Китобҳои пешин чӣ мегӯяд

Қуръон пайваста таъкид мекунад, ки паёми он чизе нав нест, балки қисми ҳамон ваҳйи илоҳиест, ки қаблан нозил шуда буд:

«Ў ба ту Китобро бо ҳақ фиристод, тасдиқи он чизе, ки пеш аз он буд, ва Таврот ва Инҷилро ато кард» (Қуръон 3:3).

«Бигӯ: мо ба он чӣ бар мо нозил шудааст ва ба он чӣ бар Иброҳим, Исмоил, Исҳоқ, Яъқуб ва қабилаҳо нозил шуда, ва ба он чӣ ба Мӯсо ва Исо дода шудааст, имон дорем» (Қуръон 2:136).

Аммо Қуръон ҳамзамон изҳор мекунад, ки Китобҳои пешин бо гузашти замон нодуруст фаҳмида ё таҳриф шудаанд, ва ки ӯ маънои аслии онҳоро дар забони поки арабӣ барқарор менамояд.

Ин изҳороти дугона — тасдиқ ва ислоҳ — ба калиди асосӣ табдил ёфт, ки бар пояи он тафсиргарони аввалин муносибати байни Китобҳои мефаҳмиданд.

2. Тафсиргарони аввали мусалмон дар бораи “аҳли китоб”

а. Ибн Аббос (ваф. 687) — “Тафсиргари Қуръон”

Ӯ анъанавӣ яке аз аввалин муфассирон шуморида мешавад. Ӯ таълим меод, ки:

Таврот ва Инҷил аз ибтидо аз ҷониби Худо нозил шудаанд;

яҳудиён ва насронӣён онҳоро таҳриф кардаанд (*тахриф*), на ҳатман бо иваз кардани

матн, балки бо таҳрифи маъно;

Қуръон нозил шудааст, то ҳаққониятро “тасдиқ” ва ботилро “фош” намояд.

Ибн Аббос Қуръонро ҳамзамон ҳамчун оина ва меъёр мидид — он ваҳйи ҳақиқиро тасдиқ мекунад ва таҳрифхоро доварӣ менамояд.

в. ат-Табарӣ (ваф. 923) — таърихнигори бузург ва муфассир

Дар тафсири бузурги худ «*Тафсири ат-Табарӣ*» ӯ ин андешаро инкишоф дод: «Тасдиқ»-и китобҳои пешина маъноӣ мувофиқат дар таълимоти асосиро дорад — имон ба Худои ягона, ба пайғамбаронаш ва ба Рӯзи қиёмат.

«Ҳифозат» (*мухайминан алайҳи*, Қуръон 5:48) маъно дорад, ки Қуръон ҳақиқате, ки дар ваҳйҳои қаблӣ мавҷуд буд, ниғаҳ медорад ва аз он муҳофизат мекунад, дар ҳоле ки хатоҳо ва таҳрифхоро ислоҳ менамояд.

Ат-Табарӣ аксар вақт ривоятҳои меовард, ки ба ҳикояҳои библиявӣ монанд буданд (*исроилиёт*) — анъанаҳои шифоҳии яҳудӣ ва масеҳӣ, вале хушдор меканд, ки мусалмонон бояд танҳо он қисматҳоро бипазиранд, ки бо Қуръон мувофиқанд.

с. ал-Қуртубӣ (ваф. 1273) — донишманди андалусӣ

ӯ таъкид мекард, ки:

Қуръон нусхаи китобҳои пешина нест, балки ифодаи ниҳони онҳо ба забони арабӣ мебошад;

Таҳриф дар байни яҳудиён ва масеҳиён ҳам матнӣ буд (тағйири калимаҳо) ва ҳам маънавӣ (таҳрифи тафсир);

Маҳз барои ҳамин Худо Муҳаммадро бо ваҳйи арабӣ фиристод, то иштибоҳхоро баргараф кунад ва ҳақиқатро барқарор намояд.

Ал-Қуртубӣ инро бевосита бо раҳмати Худо нисбат ба арабҳо мепайваст: ваҳй “ба забони онҳо” нозил шуд, то ки онҳо низ қавми Китоб гарданд.

3. Таълимот дар бораи таҳриф (Иҷбод ё таҳриф кардани Китоб)

Маҳз ин мафҳум ба калиди асосӣ табдил ёфт, ки бо ёрии он уламои мусалмон тавзеҳ мекунанд, чаро Қуръон ҳамзамон Китоби Муқаддасро эҳтиром мекунад ва бо он ихтилоф дорад.

Онҳо чанд навъи таҳрифро фарқ мекунанд:

Навъ	Маъно	Намуна
Таҳриф аль-ма’на	Таҳрифи маъно — таҳрифи маънӣ, яъне тағйири маъно, тафсири нодуруст.	Яҳудиён ва насронӣён пайғамбариро чунин тафсир мекунанд, ки он ба Муҳаммад ишора накунад.
Таҳриф аль-лафз	Таҳрифи лафз — таҳрифи сухан, яъне тағйири калимаҳо ё матн.	Тағйир ё ҳазфи он қисматҳое, ки дар бораи Муҳаммад ё тавҳид (ягонапарастӣ) сухан мегуфтанд.

Китман Пинҳон доштани ҳақиқат Ниҳон кардани қисми ваҳй (Қуръон 2:42).

Ба иборай дигар, Қуръон на ҳамчун Навиштаҷоти рақобаткунанда, балки ҳамчун меъёр (фурқон) баррасӣ мешуд, ки нишон медиҳад кадом ҷойҳо умматҳои пешин аз ҳақиқат дур шудаанд.

4. Қуръон ҳамчун идома ва анҷоми ваҳй

Тафсиригарони ибтидоӣ занҷири ваҳйро аксар вақт муқоиса мекарданд:

Худо Тавротро ба Мӯсо дод,

Забурро – ба Довуд,

Инҷилро – ба Исо,

ва ниҳоят, Қуръонро – ба Муҳаммад, «мӯҳри пайғамбарон» (хатам ан-набиён).

Ҳамин тавр, исломро ворис ва анҷомбахши имони Китоби Муқаддас ҳисобидан оғоз карданд, ва Қуръони арабиро шакли ниҳонии он донистанд.

Масалан:

«Мо Тавротро нозил кардем, ки дар он роҳнамоӣ ва нур буд... Ва Мо пас аз онҳо Исоро фиристодем... Ва Мо ба ту Китаро бо ҳақ нозил кардем, ки тасдиқкунандаи он чизест, ки пештар буд, ва муҳофизӣ он аст» (Қуръон 5:44–48).

Дар тафсириҳои ибтидоӣ калимаи “муҳаймин” («муҳофиз») ба маъноҳои “шоҳид”, “нигоҳбон” ва “ислоҳкунанда” фаҳмида мешуд. Ҳамин тавр, Қуръон ҳамчун тафсири арабии паёми ягонаи абадии Худо тасаввур карда мешавад.

5. Тафсири илоҳӣ ва фарҳангӣ

Аз нуқтаи назари таърихиву фарҳангӣ, мусалмонони аввал дарк мекарданд, ки онҳо акнун ба ҷаҳони рӯҳонии ваҳй ворид мешаванд, ҷаҳоне, ки яҳудиён ва насронийён онро аллакай мешинохтанд.

Муаллифони тафсириҳо дар ин воқеа зуҳури бузургдошти арабҳоро аз ҷониби Худо медиданд:

то ислом онҳо на Китобе доштанд, на пайғамбаре, на аҳде;

бо Қуръон бошад, онҳо ба қавми Китоб табдил ёфтанд — баробар, ва ба ақидаи худ, ҳатто болотар аз умматҳои пешин.

Аз ин сабаб, Қуръон борҳо мегӯяд:

«Ин аст Китобе, ки Мо онро ба ту ба забони арабӣ нозил кардем, то модари шаҳру (Макка)-ро ва онҳое, ки дар гирди онанд, хушдор диҳӣ» (Қуръон 42:7).

Барои муфассирони ибтидоӣ ин маъно дошт:

Худо акнун ба арабҳо бо забони худи онҳо мурочиат кард ва ба онҳо ҳамон чизеро ато намуд, ки замоне ба яҳудиён ва юнониён дода буд — ваҳй, Китоб ва аҳд.

6. Ҷадвали ниҳой

Мафҳум

Тафсири ибтидоии исломӣ

Пайванд бо Таврот ва
Инҷил

Қуръон ҳақиқати аслии онҳоро тасдиқ мекунад ва таҳрифҳоро ислоҳ менамояд.

Сабаби нозил шудани
ваҳй ба забони арабӣ

То паёми Худоро барои арабҳо дастрас гардонад, онҳое ки қаблан аз Китобҳои дигарон вобаста буданд.

Мафхум	Тафсири ибтидоии исломӣ
Табиати таҳриф (искоҷ, таҳриф)	Ҳам лафзӣ ва ҳам маънавӣ; Қуръон равшаниро бозмегардонад.
Нақши Қуръон	Ваҳйи охирин ва умумист, ки аз пешинаҳо болотар аст.
Культурное значение	Арабҳо ба қавми Китоб табдил ёфтанд, ки ваҳйи худро доранд.

7. Хулоса

Тафсиригарони ибтидоии исломӣ дар Қуръон чунин мегӯянд:

идомаи суннати паёмбаронаи Китоби Муқаддас,
ислоҳ ва анҷоми он,

табдил ёфтани арабҳо аз қавме бидуни Китоб ба қавме бо паёми мустақими илоҳӣ.

Ҳамин тавр, ба фаҳмиши онҳо, Қуръон на нусхаи арабии инсонӣ аз Китоби Муқаддас буд, балки охирин амали ваҳйи Худо барои арабҳо гардид, ки ба онҳо ҳамон чизро ато кард, ки яҳудиён ва юнониён доштанд: Китоб, Пайғамбар ва забони муқаддас.

1. Гардиши фалсафӣ ва ирфонӣ (асрҳои IX–XII)

Аз мунозира то ягонагӣ

Олимони ибтидоӣ, чун ат-Табарӣ ва ал-Қуртубӣ, фарқро таъкид мекарданд: Қуръон хатоҳои яҳудиён ва насронӣро ислоҳ менамояд.

Аммо дар давраи классикӣ ва ирфонӣ, мутафаккирони мусалмон ба ягонагӣ ишора кардан гирифтанд: тамоми ваҳй аз як манбаи илоҳӣ сарчашма мегирад.

Ин гардиш инкишофи фалсафаи исломӣ (фалсафа) ва тасаввуф инъикос мекард, ки мехостанд ақл, ваҳй ва ҳақиқати рӯҳонии умумибашарию бо ҳам оштии диҳанд.

2. Ал-Ғазолӣ (1058–1111): Маъноии ботинии ваҳй

а. Қуръон ҳамчун инъикоси Қаломии абадӣ

Дар рисолаи «Қавоҳир ал-Қуръон» (Гавҳарҳои Қуръон) Ал-Ғазолӣ таълим медед, ки дар Қуръон маъноии зоҳирӣ (зоҳир) ва ботинӣ (ботин) вучуд дорад.

Қаломии зоҳирӣ — ба забони арабӣ буда, барои ҳама фаҳмост.

Ҳақиқати ботинӣ (ҳақиқат) — берун аз замон аст; ин ҳамон ҳақиқатест, ки ба ҳамаи пайғамбарон ошкор гаштааст. Ё навиштааст:

«Таврот, Инҷил ва Қуръон — се чароғанд, ки аз як нур афрӯхта шудаанд».

Ҳамин тавр, шакли арабии Қуръон на буд, аммо зоти он абадист — ин ҳамон ҳикмати илоҳист, ки Мӯсо ва Исоро равшан сохт ва акнун ба арабҳо ато шудааст.

б. Анҷом, на бекорсозӣ

Ал-Ғазолӣ андешаро рад мекард, ки гӯё Қуръон ваҳйҳои пешинаро бекор мекунад.

Баръакс, ӯ таъкид менамуд, ки Қуръон онҳоро анҷом медиҳад ва тавзеҳ мебахшад — чунон ки мӯҳр номаро ба поён мерасонад ва ба он қувва мебахшад, на ин ки мазмунашро нест кунад.

Ба ақидаи ӯ, ҳамаи пайғамбарон шуоъҳои як нури пайғамбарӣ мебошанд, ва Муҳаммад — офтоби пурраи ин шуоъ аст

3. Ибни Арабӣ (1165–1240): Қуръон ҳамчун Логоси абадӣ

а. «Ҳақиқати Муҳаммад» (ал-Ҳақиқат ал-Муҳаммадия)

Дар космологияи ирфонии Ибни Арабӣ Қуръон танҳо китоб нест, балки ҳуди изҳори абадии Худо тавассути «Ҳақиқати Муҳаммад» — нури аввалин (нури Муҳаммадӣ) мебошад, ки аз он тамоми офариниш ва тамоми ваҳй сарчашма мегиранд.

Ў навиштааст:

«Ҳамаи Китобхое, ки ба пайғамбарон нозил шудаанд, дар асл як Китоби Худоҷанд, гарчанде ки ҳарфҳои он вобаста ба забони қавмхое, ки ба онҳо дода шудааст, фарқ мекунанд».

Ҳамин тавр,

Таврот — Каломи Худо дар шакли яҳудӣ,

Инҷил — дар шакли сурёний ва юнонӣ,

Қуръон — дар шакли арабӣ,

вале ҳамаи онҳо зоҳиршавии ҳамон як Каломи Илоҳӣ (каломи Аллоҳ) мебошанд.

б. Қуръон ҳамчун «Модари Китоб» (Умм ал-Китоб)

Барои Ибни Арабӣ намунаи аслии ҳар як ваҳй — Модари Китоб (ниг. Қуръон 43:4) — абадан бо Худо вучуд дорад.

Ҳар як навиштае, ки ба пайғамбаре нозил шуда буд, танҳо инъикоси қисман аз ин намуна буд, ки дар забон ва фарҳанги ҳар як миллат зоҳир мегардид.

Қуръони Муҳаммад — пурратарин инъикос мебошад, зеро дар он ҳамаи ҳақиқатҳои ваҳйҳои пешин ҷамъ шудаанд.

Ў навиштааст:

«Қуръон дар худ ҳамаи он чизҳоро дарбар мегирад, ки дар Китобҳои пешин пароканда буданд».

Ҳамин тавр, барои Ибни Арабӣ Қуръон танҳо Китоби арабӣ нест, балки охири ҷавоби коинот ба Каломи абадии Худост, ки тамоми Таврот ва Инҷилҳои ҷаҳонро дар худ фаро гирифтааст.

4. Румӣ (1207–1273): Рӯҳи ваҳй

Ориф ва шоири форс Румӣ ҳамин андешаро ба таври шоирона дар «Маснавӣ» баён кардааст:

«Нури Қуръон ва нури Инҷил — як нураст,

Фарқ фақат дар чароғхост».

Барои Румӣ ҳар як ваҳй мисли зарфест, ки аз як манбаъ пур шудааст; Қуръон бошад, ҷоми комилест, ки бо ҳамон ҳақиқат лабрест аст, он ҳақиқате, ки пайғамбарони пешин онро танҳо қисман ҷашида буданд.

Ў образи Инҷилро — «Калома ҷисм шуд» — дӯст медошт ва онро чунин тафсир кард:

«Калома арабӣ шуд», яъне ҳақиқати Илоҳӣ тавассути Муҳаммад барои қавми араб шуниданиву фаҳмидани гардид.

5. Андешаҳои фалсафии дерин

а. Сухравардӣ ва маорифи нӯрӣ

Файласуф Сухравардӣ (ваф. 1191) ва мактаби ӯ ваҳйро ҳамчун ҷараёни пайвастаи нури илоҳӣ миданд.

Онҳо таълим медоданд, ки Қуръон, ҳамчунон ки Китоби Муқаддас, як шуоъи ягона аз Нури абадӣ (Нур ал-Анвор) аст, ки ба диди рӯҳонии ҳар як миллат мутобиқ гардонида шудааст.

б. Синтез дар анъанаи тасаввуфӣ

Суфиёни дерин, мисли Абдулкарим ал-Ҷилӣ (асри XIV), аз Инҷил ва Забур иқтибос меоварданд, то нишон диҳанд, ки маъноҳои ботинии онҳо бо ҳақиқати Қуръон мутобиқат доранд.

Онҳо худро ворисони ҳамаи пайғамбарон медонистанд, на танҳо Муҳаммад.

6. Синтез: Куръон ҳамчун Каломи умумибашарӣ

Мавзӯ	Тафсири тасаввуфӣ ва фалсафӣ
Ягонагии ваҳй	Ҳамаи Навиштаҷот шаклҳои як Каломи абадии Худоянд.
Забони ваҳй	Ҳар як забон (яхудӣ, юнонӣ, арабӣ) ҳамон ҳақиқати илоҳиро барои қавми худ ифода мекунад.
Нақши Муҳаммад	«Мӯҳри пайғамбарон» ва таҷассум ёфтани Каломи умумибашарӣ
Вазифаи Куръон	Пурратарин, равшантарин ва анҷомбахши ошкоршавии каломи абадии Худо.
Пайванд бо Китоби Муқаддас	На инкор, на такрори оддӣ, балки анҷом ва иҷро гардидани он.

7. Хулоса

Дар давраи Ал-Ғазолӣ ва Ибни Арабӣ Куръонро дигар танҳо ҳамчун ислоҳи арабии Китоби Муқаддас намедиданд — онро ҳамчун ваҳйи умумибашарӣ мефаҳмиданд, ки аз худи Китоби Муқаддас боло меистад, ҳамчун гули охиринаи паёми ягонаи Илоҳӣ, ки дар забонҳо ва фарҳангҳои гуногун зоҳир гаштааст.

Барои уламо Куръон китобҳои пешинро тасдиқ ва пок мекард.

Барои файласуфон — онҳоро анҷом меод ва маънояшонро мекушод.

Барои орифон — онҳоро дар худ ҷамъ ва аз онҳо болотар меистод, ба Каломи абадӣ табдил ёфта, ки дар забони арабӣ ҷомаи сухан пӯшидааст.

Ҳамин тавр, Куръон ҳамчун авҷи силсилаи ваҳйҳои авроҳимӣ пазируфта шуд — лаҳзае, ки Каломи Худо пурра барои дили инсон дастрас мегардад, на танҳо барои як миллат ё як забон.

1. Заминаи таърихӣ: яҳудиён ва насронӣ дар давраи ибтидоии ислом

Ҳангоме ки ислом дар асри VII зуҳур кард, ҷомеаҳои яҳудӣ ва насронӣ аллакай дар саросари Шарқи Наздик решаҳои устувор доштанд:

Яҳудиён дар Яман, Ҳичоз, Бобил (Ироқ) ва Сурия зиндагӣ мекарданд.

Насронӣ — юнонӣ, сурёнӣ, қибтиён ва арманҳо — дар саросари Сурия, Миср ва Месопотамия паҳн шуда буданд.

Паҳншавии босуръати ислом ин «аҳли китоб»-ро зеро ҳокимияти мусалмонон қарор дод. Куръон онҳоро ҳамчун қабулқунандагони ваҳй (аҳл ал-китоб) мешинохт, аммо таъкид мекард, ки китобҳои онҳо но пурра ё таҳрифшудаанд, ва паёми Муҳаммад имони ҳақиқии Иброҳимро барқарор кардааст.

Ин даъво донишмандони яҳудӣ ва насронӣ ро водор кард, ки тафсири илоҳии худро бозбинӣ кунанд ва китобҳои муқаддаси худро дар ҷаҳони ислом ҷимоя намоянд, ки дар он ҷо забони арабӣ ба забони асосии баҳсҳои динӣ табдил ёфта буд.

2. Посухҳои барвақтаи насронӣ (асрҳои VII–IX)

а. Юҳанно Димишқӣ (тахминан 675–749) — нахустин танқидгари масеҳии ислом Юҳанно Димишқӣ, улами масеҳии юнонӣ, ки зери ҳокимияти ибтидоии мусалмонон дар Сурия зиндагӣ мекард, яке аз аввалин андешаҳои низомманди масеҳиро дар бораи ислом дар асари худ «Манбаи дониш» (дар қисми «Дар бораи бидъатҳо») навишт. Вай исломро «бидъати исмоилиён» меномид.

Ба ақидаи ӯ, Қуръон чунин буд:

Қарзгирӣ аз яҳудият ва насроният, ки унсурҳои онҳоро омехта, вале таҳриф кардааст; Матне, ки бар асоси шиносии сатҳӣ бо қиссаҳои Китоби Муқаддас навишта шудааст. Вай Муҳаммадро муттаҳам мекард, ки ривоятҳои яҳудӣ ва масеҳиро аз дасти дувум шунида, онҳоро ба шакли арабӣ бозгӯӣ намуда, худ ба худ мақоми пайғамбариро нисбат додааст. Барои Юҳанно, Қуръон ваҳӣ набуд, балки тақлиди арабӣ аз Навиштаҳо буд — ифодаи хоҳиши доштани китобе монанди он ки яҳудиён ва насронийён доштанд — маҳз он падидае, ки мо қаблан ёдовар шудем.

«Ӯ [Муҳаммад], шунида аз Аҳди Қадим ва Аҳди Чадид... бидъати худро офарид». Ҳамин тавр, Юҳанно оҳанги минбаъдаи мунозираро муайян кард: ислом ҳамчун имони фаръӣ дида мешуд, ки ҳақиқати китобиро такрор мекунад, вале онро таҳриф менамояд.

б. Масеҳиёни ҳимоятгар (апологетҳо) ба забони арабӣ (асрҳои VIII–IX))

Ҳангоме ки забони арабӣ ба забони илм ва калом табдил ёфт, мутафаккирони масеҳӣ ба навиштани асарҳои худ ба забони арабӣ оғоз карданд ва вориди муколамаи мустақим бо Қуръон гардиданд.

Шахсиятҳои асосӣ:

Аммор ал-Басрӣ (нестурӣ, асри IX),

Абу Курра (усқуфи миликитӣ, асри IX),

Феодор Абу Курра ва баъдтар Абдулмасеҳ ал-Киндӣ.

Равиши онҳо дучониба буд:

Мунозира бо эҳтиром: онҳо таъкид мекарданд, ки мусалмонон ҳамон Худоро мепарастанд, ки тавассути пайғамбарон сухан гуфтааст;

— Ҳимояи таълимоти худ: исрор доштанд, ки Инчил таҳриф нашудааст, балки дар Масеҳ иҷро гардидааст, дар ҳоле ки Қуръон маъноӣ онро нодуруст фаҳмидааст.

Онҳо дар эътирофи Қуръон аз Китобҳои пешин тасдиқи нохостаеро медиданд нисбат ба маншони илоҳии онҳо.

Ҳамин тавр, Абдулмасеҳ ал-Киндӣ дар рисолаи машҳури худ «*Паёми ал-Ҳошимӣ*» менавишт:

«Агар шумо эътироф мекунад, ки Таврот ва Инчил аз ҷониби Худо ҳастанд, пас чаро Масеҳро, ки онҳоро иҷро кард, рад мекунад?»

Ин фикр ба далели марказии масеҳиён табдил ёфт:

Қуръон ҳаққонияти Китобҳои моро тасдиқ мекунад — пас, нохоста, имони моро низ тасдиқ менамояд.

с. Муколама, на танҳо мунозира

Қобили тавачҷух аст, ки бархе аз масеҳиён на ба баҳсу раддия, балки бештар ба муколамаи фалсафӣ майл доштанд.

Онҳо бо мутафаккирони мусалмон (масалан, муътазилиён) тавачҷухи муштарак ба мантиқ ва метафизикаи юнонӣ доштанд.

Ин заминаи зехнии умумӣ эҷод мекард, ҳарчанд ҷонибҳо ваҳйҳои гуногунро ҳимоя мекарданд.

То асри X, уламое чун Яҳё ибни Адӣ (файласуфи яъқубӣ дар Бағдод) метавонистанд

дар бораи Сегонагӣ, Тачассум ва ваҳйи Қуръон бо истилоҳоти ақлонӣ ва ба забони арабӣ баҳс кунанд — ба шакле, ки барои мусалмонон фаҳмо ва эҳтиромомез буд.

3. Посухҳои яҳудӣ ба ислом

а. Саадия Гаон (882–942) — ҳамтои яҳудии Ал-Ғазолӣ

Саадия Гаон (882–942) дар давраи аббосиён дар Бағдод зиндагӣ мекард, ба забони арабӣ менавишт ва аввалин тарҷумаи пурраи арабии Танахро (Тафсир) офарид. Ӯ аз зебоии забони арабии Қуръон ба ваҷд меомад, аммо таъкид мекард, ки Таврот абадист ва Худо ҳеҷ гоҳ шариати наvero намефиристад, то қонуни пешинаро бекор созад.

Ӯ таълимоти исломиро дар бораи насх (бекоршавии ваҳйҳо) рад карда, мегуфт:

«Худо назарашро намегардонад ва ба Худ хилоф намекунад».

Барои Саадия Қуръон асари инсонист, гарчанде ки дар он «ҳикмати ахлоқӣ ва тарси Худо» мавҷуд аст.

Ӯ ба ҳамзистии осоишта майл дошт, вале ҳамзамон аз ҷиҳати зехнӣ тағйирнопазирии Тавротро ҳимоя мекард.

б. Маймунид (1138–1204) — файласуфи яҳудӣ ва мутафаккири бузурги асрҳои миёна

Маймунид, ки дар Испанияи исломӣ ва Миср ба забони арабӣ менавишт, ягонагии Худо ва покизагии ахлоқии исломро шоёни таҳсин мешуморид.

Ӯ исломро ҳамчун имони тавҳидӣ медид, ки халқҳоро ба шинохти умумибашарии Худо омода месозад, аммо на ҳамчун ваҳйи нав.

Дар асари худ «Далели саргардонҳо» (Путеводитель растерянных) ӯ таъкид мекард: ислом ва насроният дониши мардумро дар бораи Худои ягона густариш доданд, вале танҳо Таврот қонуни ҳақиқии илоҳист.

Ҳамин тавр, Маймунид Қуръонро воситаи тадбири илоҳӣ медид, на худи ваҳй — навъе аз асбоби иҷрои нақшаи Худо.

4. Мунозираҳои асримиёнагӣ: Навишта ва забон

а. Ваҳйи арабӣ ҳамчун ҷолиш

Мутафаккирони мусалмон иддао мекарданд, ки фасоҳат ва бемислият (иъҷоз)-и Қуръон далели маншаи илоҳии он аст.

Полемистони масеҳӣ ва яҳудӣ дар ҷавоб мегуфтанд, ки зебоии забон далели ҳақиқат шуда наметавонад.

Ҳақиқат, ба гуфтаи онҳо, дар таълимот аст, на дар суҳанварӣ.

б. Баҳсҳо дар бораи умумиёт

Мусалмонон иддао мекарданд: Қуръон ваҳйро анҷом медиҳад ва онро умумиву ниҳой месозад.

Масеҳиён эътироз мекарданд: Инҷил аллақай анҷом ёфтааст — «Зеро Худо ҷаҳонро чунон дӯст дошт...».

Яҳудиён исрор меварзиданд: аҳди Худо бо Исроил абадӣ ва тағйирнопазир аст.

Ҳамин тавр, ҳар як суннат таъкид мекард, ки маҳз Китоби худи он дорои ваҳйи ниҳойист, ва ҳамаи даъвоҳои баъдӣ танҳо қисман ё хато мебошанд.

5. Парадокси таъсир

Сарфи назар аз баҳсҳо, ҳар се суннат — яҳудӣ, насронӣ ва исломӣ — ба якдигар таъсири амиқ расонданд.

Олимонони яҳудӣ ва насронӣ истилоҳоти фалсафии арабиро барои тавзеҳи таълимоти худ қабул карданд.

Аз ҷониби дигар, мутафаккирони мусалмон зери таъсири қавии ривоятҳои китобӣ ва тарҷумаҳои фалсафии юнонӣ ва насронии сурёни қарор гирифтанд.

Дар шаҳрҳои мисли Бағдод, Қурдова ва Қоҳира яҳудиён, масеҳиён ва мусалмонон дар як ҷаҳони зеҳнӣ зиндагӣ мекарданд — менавиштанд, баҳс мекарданд ва ба забони арабӣ меомӯхтанд.

Ҳамин тавр, зуҳури Қуръон ҳамчун «Китоби ваҳӣи арабӣ» тамоми манзараи мазҳабиро дигаргун сохт:

он ворисони Китоби Муқаддасро ба фазои нави муштараки андеша кашид, ки дар он ваҳӣ, ақл ва забон бо ҳам омехтанд.

6. Ҷадвали ниҳой

Суннат	Посухи асосӣ ба даъвои Қуръон
Юҳанно Димишқӣ (масеҳии юнонӣ)	Ислом — тақлиди Китоби Муқаддас; Муҳаммад онро аз ривоятҳои яҳудӣ ва насронӣ тартиб додааст.
Масеҳиёни арабзабон	Қуръон ҳақиқати Китоби Муқаддасро тасдиқ мекунад, аммо онро нодуруст тафсир менамояд; Масеҳ ҳамаи ваҳйро анҷом медиҳад.
Олими яҳудӣ (Саадия, Маймунид)	Таврот абадист; Қуръон — на ваҳӣи нав, балки зуҳури нақшаи илоҳӣ.
Посухи фалсафӣ	Ҳақиқат наметавонад ба худ муҳолифат кунад; ҳамаи пайғамбарон ба як Худо ишора мекунанд, аммо танҳо Китоби мо паёми таҳрифташударо нигоҳ медорад.

7. Хулоса

Аз асри VII то XIII мусалмонон, масеҳиён ва яҳудиён муколамаи амиқи илоҳиро пеш мебуданд.

Мусалмонон дар Қуръон анҷоми арабии тамоми ваҳйро мебуданд.

Масеҳиён ва яҳудиён онро ҳамчун бозфаҳмӣ ё ихтиёри навиштаҳои худ қабул мекарданд.

Бо вучуди ин, ҳамаи ҷонибҳо розӣ буданд, ки Худо тавассути таърих ва забон сухан мегӯяд, ва ки ваҳӣ тавассути паёмҳои пай дар пай рушд меёбад.

Парадокс дар он буд, ки даъвои Қуръон дар бораи барқарор кардани ҳақиқати китобӣ яҳудиён ва масеҳиёнро водор кард, ки илоҳиёти худро ба забони арабӣ аз нав баён кунанд — ва ҳамин раванд асрҳо ҳамкориҳои дурахшонро дар соҳаҳои калом, фалсафа ва ирфон ба вучуд овард.

1. Аз мунозира ба муколама: контексти муосир

Дар асрҳои XIX–XX муҳаққиқони ғарбии ислом Қуръонро аз нуқтаи назари таърихӣ ва забоншиносӣ омӯхтанд ва ба чунин натиҷа расиданд:

он бо Китоби Муқаддас пайванди амиқи ривоятӣ ва илоҳӣ дорад; он дар ҷаҳоне ба вучуд омад, ки аз афкор, ривоятҳои шифоҳӣ ва интизориҳои эсхатологӣи китобӣ пур шуда буд. Ҳамзамон

мутафаккирони мусалмони даврони нав ваҳйро на ҳамчун диктовкаи якдафъаина, балки ҳамчун раванд ё сухани зиндаи Худо фаҳмидан гирифтанд — сухане, ки тавассути таърих ва ба забонҳои гуногун ба инсоният рӯй овардааст.

Ин наздикшавӣ дурнамои наvero ба миён овард:

Қуръон — на китоби бегона аз Китоби Муқаддас, балки идомаи арабии он аст, садои Навиштаҳо, ки миёни арабҳо танин андохтааст.

2. Кеннет Крэгг (1913–2012): Қуръон ҳамчун «овози Навишта ба забони арабӣ»

Олими англиканӣ ва усқуф Кеннет Крэгг, ки тамоми умри худро ба фаҳмиши мутақобили масеҳиён ва мусалмонон баҳшида буд, ин андешаро амиктар аз ҳама баён кардааст.

а. Қуръон ҳамчун «Рӯйдоди Худо ба забони арабӣ»

Крэгг Қуръонро ҳамчун идомаи драмаи китобӣ дар шакли нави забонӣ ва фарҳангӣ тавсиф мекард:

«Қуръон — ин Навиштаест, ки боз рӯй медиҳад: Худо боз сухан мегӯяд, аммо акнун ба забони арабӣ». («*Нидои манора*», 1956)

Вай дар Қуръон қисми амали тарбиявии Худоро меид — роҳи он, ки ҳақиқати абадӣ пайваста бозфаҳмӣ мешавад, то ҳар миллат онро бишнавад.

Ба андешаи Крэгг:

Қуръон мавзӯҳои китобии офариниш, суқут, пубувват ва довариро аз нав мекушояд; Ягонагии Худоро дар муҳити бутпарастӣ тасдиқ мекунад;

Ба арабҳо ҷойи худро дар таърихи ваҳй ато менамояд.

б. Пайвастагии доимӣ ва нотамоӣ

Яке аз баёнҳои равшани Крэгг чунин аст: ислом “идома бидуни анҷом” мебошад.

Яъне:

Қуръон ҳатти китобиро идома медиҳад — Худои ягона, низоми ягонаи ахлоқӣ ва суннати пубувватро таъкид менамояд, аммо ба қуллаи китобӣ — таҷассум ва кафорайи умумибашарӣ дар Масеҳ — намерасад.

Ба гуфтаи Крэгг, ислом равиши ваҳйро такрор мекунад, вале онро анҷом намедиҳад.

Бо вучуди ин, ӯ аз садоқати ислом ба Навишта, дуо ва ўҳдадорӣ ахлоқӣ ба вачд меомад ва исломро қисми “хонаводаи Китоб” мешуморид.

3. Фазлур Раҳмон (1919–1988): ваҳй ҳамчун раванд ё чараёни таърихи ахлоқӣ

Ислоҳотгари покистонӣ Фазлур Раҳмон яке аз назарияҳои таъсиргузортарини муосири исломиро дар бораи бозфаҳмии табиати ваҳй пешниҳод кард.

а. Қуръон ҳамчун мулоқоти Илоҳӣ ва инсонӣ

Дар осораш «*Ислом ва Замони муосир*» ва «*Мавзӯҳои муҳимми Қуръон*» Раҳмон таъкид мекард, ки ваҳй диктовкаи механикӣ нест, балки муқоламаи зинда миёни иродаи илоҳӣ ва вичдони ахлоқии пайғамбар аст.

«Ваҳй — Каломи Илоҳист, ки ба шуури ахлоқию зеҳнии пайғамбар ворид мегардад.»

Аз ин ӯ чунин натиҷа мегирифт:

Қуръон ҳам паёми абадии Худоро инъикос мекунад, ҳам заминаи таърихии Арабистони асри VII-ро;

Ваҳйҳои пешин (Таврот, Инҷил) низ ҷавобҳои Худо ба ниёзҳои замони худ буданд;

Бинобар ин, ваҳй равандест пайваста ва ҷамъшаванда: ҳар як Навишта Навиштаҳои қаблӣро такмил медиҳад ва ҳақиқати абадиро дар шароити нав ошкор месозад.

б. Қуръон ҳамчун умумикунони ваҳй

Раҳмон Қуръонро на ҳамчун китоби қаблаи арабҳо, балки ҳамчун умумӣ кунони тавҳид меид — он тавҳиде, ки қаблан ба яҳудиён ва насронӣён ошкор шуда буд.

Вай мусалмононро ба он даъват мекард, ки рӯи ҳақиқии ахлоқӣ ва таърихии

Навиштаро бозгардонанд Қуръонро аз рӯи усулҳои фаҳманд, на аз рӯи шаклҳои кӯҳна.

4. Маҳмуд Аюб (1935–2021): Қуръон ҳамчун «Китоби Муқаддаси ислом»

Олими исломии лубноӣ Маҳмуд Аюб ин самтро идома дода, барои фаҳмиши мутақобили байни динҳо кӯшиш мекард.

а. «Қуръон дар анъанаи китобӣ»

Дар китоби асосии худ «*Қуръон ва Муҷаллиди он*» Аюб менавишт: «Қуръон — ин Китоби Муқаддаси ҷамоаи мусалмон аст, идомаи ҳамаҷон ваҳйе, ки ба Исроил ва Калисо дода шуда буд». Вай таъкид мекард, ки ислом худро ҷойгузини Китоби Муқаддас намешуморад, балки барқароркунандаи ҳақиқати асосии он аст — ягонагии Худо ва даъват ба парҳезгорӣ.

б. Иҷро тавассути вафодорӣ

Аюб менавишт, ки мусалмон бояд Қуръонро ҳамроҳи Китоби Муқаддас бихонад, то ҷойи онро дар таърихи умумиваҳӣ дарк кунад.

Ба назари ӯ, Қуръон ба инсоният тавҳиди пайғамбаронаи Иброҳим, Мӯсо ва Исоиро бозмегардонад ва садоқати тағйирнопазири Худоро нисбат ба ҳамаи халқҳо тасдиқ мекунад.

«Ислом — на инкор, балки тасдиқи муқоламаи Илоҳист, ки бо Исроил оғоз ёфта, тавассути Масеҳ идома ёфт.»

Ба гуфтаи Аюб, Қуръон ҳамзамон ёдоварӣ ва идомаи он аст — даъвати Худо ба он, ки нури пешини ваҳӣ фаромӯш нашавад.

5. У. Монтгомери Уотт ва Ангелика Нойвирт: пулҳои таърихӣ

а. Уилям Монтгомери Уотт (1909–2006)

Олими барҷастаи масеҳӣ дар соҳаи омӯзиши ислом, Уотт Муҳаммадро ҳамчун пайғамбари ислоҳгар дар доираи суннати китобӣ мешуморид.

Дар китоби худ «*Муҳаммад: Пайғамбар ва сиёсатмадор*» ӯ менависад:

«Ислом ҷавоби ҷаҳони араб ба даъвати тавҳид аст, ки аллакай дар Китоби Муқаддас эълон шуда буд.»

Ҳамин тавр, ислом ба назари ӯ ҳамчун тарҷумаи фарҳангии имони китобӣ фаҳмида мешуд — Каломи Худо, ки дар замини араб реша давондааст.

б. Ангелика Нойвирт (олими муосири олмонӣ)

Таҳқиқоти навоаронаи ӯ Қуръонро ҳамчун матни давраи дерини антиқӣ нишон медиҳанд, ки бо Навиштаҳои яҳудӣ ва насронӣ муқолама мекунад.

Ӯ менависад:

«Қуръонро бояд ҳамчун қисми мероси хаттии давраи дерини антиқӣ хонд — на ҳамчун рақиб, балки ҳамчун овози арабии он.»

Ба гуфтаи Нойвирт, Қуръон муқоламаи матниест: он иқтибос меорад, бозфаҳмӣ мекунад ва тасвирҳои китобиро табдил медиҳад, то хувияти муқаддаси нави арабҳоро ба вучуд оварад.

6. Андешаҳои муосири яҳудӣ

Баъзе мутафаккирони яҳудӣ, монанди Авраҳом Гейгер (асри XIX) ва Ирвинг Тсайтлин (асри XX), нақши исломро дар умумӣ кунони тавҳид эътироф мекарданд.

Онҳо дар Муҳаммад эҳғари тавҳиди ахлоқии Исроилро барои як халқи нав медиданд. Гейгер исломро ба таври дақиқ «яҳудият барои арабҳо» номида буд — на дар маънои тақлид, балки ҳамчун мутобиқсозӣ ва эҳёи имони авроҳимӣ ба забони дигар.

7. Синтез: фаҳмиши муосир

Мавзӯъ

Тафсири муосир

Ваҳй	Раванди таърихии пайвастаи муоширати Илоҳӣ бо инсоният.
Қуръон ва Китоби Муқаддас	Ду ифодаи як Каломи Илоҳӣ дар забонҳо ва фарҳангҳои гуногун.
Нақши Муҳаммад	Пайғамбаре, ки имони китобиро барои ҷаҳони араб дубора баён кард.
Вазифаи ислом	Барқарор кардани тавҳид, адолат ва итоат ба Худо дар муҳити бутпарастӣ.
Пайвастагӣ	Ислом роҳи Иброҳимро идома медиҳад, бе он ки аз ҳадди он берун равад.
Муколамаи имрӯза	Ҳар ду Навишта ба имон, фурӯтанӣ ва сулҳ даъват мекунанд — на ба рақобат.

8. Хулоса: «Яке Калом, дар забонҳои гуногун»

Дар тӯли асрҳо фаҳмиши муносибати байни Қуръон ва Китоби Муқаддас чунин таҳаввул ёфт:

Аз рақобат (ки ҳар тараф иддаои ниҳоят дошт) — ба пайвастагӣ (ки ҳар ду як нақшаи илоҳиро ифода мекунанд);

Ва сипас — ба муколама (ки ҳар як Навишта дигарро ғанӣ мегардонад).

Мутафаккирони муосир — Крэгг, Раҳмон ва Аюб — дар ин дарки амиқ муттаҳиданд: Каломи Худо дар як забон маҳдуд нест ва ба як китоб тааллуқ надорад.

Он пайваста дар забони ҳар халқ садо медиҳад — яҳудӣ, юнонӣ ё арабӣ.

Дар ҳамин маънӣ, Қуръонро метавон ҳамчун акси садои Китоби Муқаддас ба забони арабӣ фаҳмид — идомаи ваҳйи Худои Ягона, ки дар тӯли таърих бо инсоният сухан мегӯяд.

1. Контексти нав: илоҳиёти байнидинӣ пас аз низоъҳо

Пас аз асрҳои рақобати илоҳӣ ва нофаҳмиҳои мутақобил, ҷаҳони муосир (махсусан бо назардошти ҷангҳои асри XX, мустамликадорӣ ва ҷаҳонишавӣ) саволҳои навро пеш мутафаккирони динӣ гузошт:

Оё яҳудиён, масеҳиён ва мусалмонон метавонанд дидгоҳи муштараки илоҳиро дар бораи ваҳйи Худо дошта бошанд?

Чӣ гуна метавон Китоби Муқаддас ва Қуръонро на ҳамчун китобҳои рақиб, балки ҳамчун Навиштаҳои дид, ки якдигарро равшан месозанд?

Дар ҷаҳони гуногундешӣ эътиқод ба Худои ягонаи Иброҳим чӣ маъно дорад?

Ин мутафаккирон ваҳиро ҳамчун муколамаи Илоҳӣ дар тӯли таърих тавсиф мекарданд, ки дар он ҳар як Навишта баёни нави ҳамон Каломи абадии Худо мебошад.

2. Ҳанс Кюнг (1928–2021): ҷустуҷӯи «ахлоқи ҷаҳонӣ»

а. Ягонагии авраамии имон

Олими католики швейтсарӣ Ҳанс Кюнг бо формулаи маъруфи худ шинохта шудааст: «Сулҳ байни халқҳо нахоҳад буд, агар сулҳ байни динҳо набошад.»

Дар китобҳои худ «*Ислом: гузашта, имрӯз ва оянда*» (2007) ва «*Масеҳият ва ҷаҳони динҳо*» (1984) Кюнг чунин таъкид мекард:

Яхудият, масеҳият ва ислом — се шакли тавҳиди ягонаи авраамӣ мебошанд; Ҳар як суннат ҳамон Худоро тавассути таърих ва пайғамбари худ ошкор мекунад. Ё Қуръон ва Китоби Муқаддасро «ду ваҳйи як нақшаи илоҳӣ» меномид. Кюнг фикреро рад мекард, ки гӯё Худо дар китобҳои гуногун метавонад ба Худ муҳолиф бошад. Баръакс, ба гуфтаи ӯ, ваҳй табиати тадриҷӣ дорад: ҳар як ҷамоати динӣ Каломи Худоро мувофиқи қобилият ва заминаи таърихии худ қабул мекунад. “Ваҳйи Худо ягона аст, гарчанде воситаҳои таърихии он бисёранд.”

в. Лоихаи «Ахлоқи ҷаҳонӣ»

Лоихаи Кюнг «Ахлоқи ҷаҳонӣ», ки аз ҷониби Парламенти динҳои ҷаҳон қабул гардид, меҳвари ахлоқии умумии динҳои бузург — махсусан авраамиро — ҷудо кард:

Қудсияти ҳаёт,

Адолат ва ростгӯӣ,

Раҳмдилӣ ва худдорӣ,

Эҳтироми мутақобил

Ҳамин тавр, барои Кюнг Қуръон ва Китоби Муқаддас — ҳамсафарони ахлоқии инсоният дар роҳи сӯйи Худо мебошанд.

3. Саййид Ҳусейн Наср (тав. 1933): Қуръон ҳамчун Каломи абадӣ
Файласуфи ирони-африқой Саййид Ҳусейн Наср ҳамтои исломии дидгоҳи умумибашарии Кюнгро пешниҳод мекунад — аммо амик решадор дар ирфони суннати исломӣ.

а. “Фалсафаи абадӣ”

Назарияи Наср бар асоси Sophia Perennis — андешае устувор аст, ки ҳамаи адёни ҳақиқӣ як ҳикмати илоҳиро ифода мекунанд.

Дар осораш («Дили Ислом» ва *Knowledge and the Sacred*) ӯ менависад:

“Ҳар як ваҳй инъикоси Каломи абадии Худо дар забон ва фарҳанги муайян аст. Қуръон чунин инъикос дар шакли арабӣ мебошад.”

Наср таъкид мекунад, ки:

Қуръон Китоби Муқаддасро инкор намекунад, балки ҳикмати онро тасдиқ ва таҷдид менамояд;

Ваҳй даврӣ ва пур аз раҳмат аст — Худо ҳар дафъа, вақте ки инсоният фаромӯш мекунад, пайғамбарон мефиристанд, то ёдоварӣ кунанд;

Ислом ҳалқаи охирини ин занҷир аст — на аз кибр, балки ҳамчун анҷом ва ёдоварӣ.

в. Қуръон ва Логос

Барои Саййид Ҳусейн Наср Қуръон ба Логос — Каломи абадии илоҳии илоҳиёти масеҳӣ — мувофиқат мекунад.

Масеҳиён Каломеро мебинанд, ки ба ҷисм табдил ёфтааст; мусалмонон — Каломеро, ки ба китоб табдил ёфтааст.

Аммо ҳар ду дидгоҳ ба як ҳақиқати илоҳӣ ишора мекунанд — худошинохтии Худо тавассути офариниш, калом ва рӯҳ.

«Калом дар Масеҳ ҷисм гардид; он дар Қуръон китоб шуд — ҳар ду шакл ба Логоси абадӣ тааллуқ доранд.»

4. Мирослав Вольф (тав. 1956): асоси муштарақ дар имон ба «Худои Ягона ва Ҳамон Худо»
Илоҳидони хорватӣ-африқой Мирослав Вольф, муассиси Маркази имон ва фарҳанги Донишгоҳи Йел, саҳми назаррас дар рушди наздик шавии илоҳии масеҳию исломӣ гузаштааст.

а. “Аллоҳ: Посухи масеҳӣ” (2011)

Дар ин китоб Вольф таъкид мекунад:

«Вақте мусалмонон ва масеҳиён дар бораи Худо сухан мегӯянд, онҳо ҳамон Мавҷуди ягонаеро дар назар доранд — гарчанде ки фаҳмиши онҳо аз Ӯ гуногун аст.»

Ӯ ба матнҳои ҳам Китоби Муқаддас ва ҳам Қуръон таъя карда, чунин нишон медиҳад: Вучуди Ягонаи Офаридгор, пуррахмат, одил ва баландмартаба;

Мероси умумии Иброҳим;

Даъват ба муҳаббат ба Худо ва ба ҳамсоя.

Вольф фарқиятҳои ҷиддии догматиرو эътироф мекунад (махсусан дар масъалаи шахсияти Исои Масеҳ ва Сегонагӣ), вале исрор меварзад: ин фарқиятҳо ҳуди мавриди имонро дигар намесозанд — ин ҳамон Худост, ки бо пайғамбарон сухан гуфтааст.

б. Ваҳӣ ҳамчун масъулияти муштарак

Андешаи асосии Вольф чунин аст: ҳар як суннати динӣ нисбат ба дигараш масъулият дорад.

Агар ваҳӣ воқеан аз ҷониби Худо бошад, он бояд ба сулҳ, на ба рақобат роҳ барад.

Аз ин рӯ, мусалмонон ва масеҳиён — муҳофизони муштаракӣ тавҳиданд, ки барои шохидӣ додан бар зидди бутпарастӣ, беадолатӣ ва зӯроварӣ даъват шудаанд.

5. Дигар мутафаккирони муҳимми муосир

Мутафаккир	Саҳм
Абдулазиз Сачедина	Ахлоқшиноси мусалмон, ки ба «инсондӯстии авраамӣ» даъват мекунад, асос ёфта бар принципҳои қуръонии адолат ва раҳм.
Резо Шох-Козимӣ	Таъкид мекунад, ки Қуръон ва Китоби Муқаддас ҷонибҳои мукаммилаи як ҳақиқати илоҳии ягонаанд.
Дэвид Бурелл (илоҳидони католик)	Мефаҳмонад, ки ҷӣ гуна Фома Аквинӣ, Ибни Рушд ва Ибни Сино фалсафаи муштаракӣ ваҳӣ илоҳиро тақсим мекарданд.
Ҷонатан Сакс (илоҳидони яҳудӣ)	Ислом ва масеҳиятро ҳамчун «рақибони вафодор» мебинд, ки дар нақшаи Худо аҳдро аз худуди Исроил берун мебаранд.

Ҳамаи ин мутафаккир дар як чиз иттифоқ доранд:

Ваҳӣ- ин муколамаи ягонаи Илоҳист, ки миёни халқҳо, Навиштаҳо ва давраҳои гуногун ҷараён мегирад.

6. Илоҳиёти умумии авраамии ваҳӣ

а. Дидгоҳи асосӣ

Илоҳидонони авраамии муосир ваҳиро беш аз пеш ҳамчун бисёрвояи тавсиф мекунанд — маҷмӯи садоҳо, ки дар як оҳанг муттаҳид шудаанд.

Ҳар як Навишта лаҳни худро дар симфонияи илоҳии роҳнамоӣ мекушояд.

Мавзӯ

Фаҳмиши умумӣ

Худо

Ягона Офаридгор, пуррахмат ва одил.

Мавзӯъ

Фаҳмиши умумӣ

Ваҳй Муколамаи пайваста: Таврот → Инчил → Қуръон.

Забон Ҳар як Навишта — Каломест, ки дар забони муайян таҷассум ёфтааст.

Нубувва т Занҷираи ёдрасҳои илоҳӣ, ки (барои мусалмонон) бо Муҳаммад ва (барои масеҳиён) бо Масеҳ анҷом меёбад.

Ҳадаф Ҳидоят кардани инсоният ба адолат, ибодат ва ягонагӣ дар назди Худо.

б. Фарқият бе душманӣ

Ин илоҳидонон таъкид мекунанд: фарқият маънои ихтилофро надорад.

Чунон ки Кюнг гуфтааст:

«Мо ваҳйҳои гуногун дорем, вале Як Ваҳйдиханда.»

Наср илова мекунад:

«Шуоъҳои гуногунанд, вале Офтоб як аст.»

7. Хулоса: ваҳй ҳамчун муколамаи беинтиҳо

Мутафаккирони муосири байнидинӣ Қуръон ва Китоби Муқаддасро ҳамчун ду ойинаи як нури илоҳӣ мебинанд.

Китоби Муқаддас Каломи Худоро ба забонҳои яҳудӣ ва юнонӣ тавассути Исроил ва Калисо эълон мекунад.

Қуръон ҳамон Каломро ба забони арабӣ тавассути Муҳаммад ва уммат мерасонад.

Ҳар ду китоб дар бораи як Худо — Офаридгор, Қозӣ ва Начотдиханда — шаҳодат медиҳанд, ки инсониятро ба имон, раҳмдилӣ ва парҳезгорӣ даъват мекунад.

Чунон ки Кеннет Крэгт навиштааст:

«Қуръон ва Китоби Муқаддас — на ду китоби рақиб, балки ду боби як таърихи Илоҳӣ мебошанд.»

1. Маориф ва тааммул дар бораи Навишта

Дар Британияи Кабир, Амрико Шимолӣ ва баъзе кишварҳои Шарқи Наздик гурӯҳҳои «Тааммул дар бораи Навишта» фаъолият мекунанд — маҳфилҳои омӯзиши муштаракӣ Навиштаҳо, ки дар онҳо яҳудиён, масеҳиён ва мусалмонон Китоби Муқаддас ва Қуръонро паҳлу ба паҳлу мехонанд.

Ҳар як иштирокчи порчаҳоро дар мавзӯҳои умумӣ — офариниш, адолат, меҳмондорӣ — интиҳоб мекунад ва онҳоро дар рӯшноии имони худ шарҳ медиҳад.

Чунин воҳӯриҳо дар донишгоҳҳои Кембриҷ, Чорчтаун ва Виржиния баргузор мегарданд; бисёре аз мактабҳои исломӣ ва масеҳии рӯҳонӣ онҳоро ба барномаҳои таълимии худ дохил кардаанд.

Ҳадафи ин ҷамъомадҳо ҳеҷ гоҳ даъват ба ғайбидин нест, балки «фаҳмиш тавассути гӯш кардани бо диққат» мебошад.

Ин гуна амалия ба таъсиси курсҳои муштаракӣ таълимӣ оид ба илоҳиёт, махсусан дар соҳаи сулҳсозӣ ва таҳқиқоти байнидинӣ, таъсир расонд.

2. Лоихаҳои сулҳ ва ошӣ

Барномаҳои муосири сулҳсозӣ бар ҳақиқати муштаракӣ се дин таъҷибдоранд: ваҳӣи Худо адолат ва раҳмро талаб мекунад.

Иқдоми «Калимаи умумӣ байни шумо ва мо» (аз соли 2007): гурӯҳи уламои мусалмон бо нома ба масеҳиён муроҷиат карданд, ки дар он ду амри воҳидро, ки ҳар ду суннатро муттаҳид месозанд, таъкид намуданд — муҳаббат ба Худо ва муҳаббат ба ҳамсоя.

Раҳбарони масеҳӣ бо ҳуҷҷати Маркази имон ва фарҳанги Йел бо номи «Муҳаббат ба Худо ва ҳамсояро якҷоя» посух доданд.

Маркази Мирослав Вольф дар ҳамкорӣ бо созмонҳои мусалмонӣ ин минбарро дар шакли семинарҳои амалӣ рушд медиҳад, ки дар минтақаҳои аз низоъ гузашта — Нигерия, Индонезия ва Балкан — баргузор мегарданд.

Созмонҳои маҳаллӣ, монанди Гурӯҳи мусалмонони сулҳчӯ дар Ироқ ва ҷомеаи Sant'Egidio дар Италия, мавзӯҳои қуръонӣ ва китобиро муттаҳид намуда, ба миёнравӣ ва барқарор кардани эътимод байни мардум машғуланд.

3. Нигоҳубини Офаридгорӣ

Хондани муштаракӣ китоби «Пайдоиш» (2:15) ва сураи 6:165 («Мо шуморо ҷонишинҳои рӯи замин гардонидем») мӯъминони анъанаҳои гуногунро ба лоихаҳои экологии муштарак илҳом мебахшад.

Эътилофи Динҳо ва Ҳифзи Табиат (Alliance of Religions and Conservation) ва барномаи СММ «Имон барои Замин» бо созмонҳои мусалмонӣ ва масеҳӣ ҳамкорӣ мекунанд дар корҳои барқарорсозии ҷангалҳо, рушди энергетикаи барқароршаванда дар масҷидҳо ва калисоҳо, инчунин ҳифзи захираҳои обӣ.

Осори Саййид Ҳусейн Наср дар бораи ягонагии ҳастӣ (тавҳид) ва офариниш аксар вақт дар баробари энциклика Падари Франсиск *Laudato Si'* дар эълomiaҳои байнидинӣ оид ба ҳифзи табиат иқтибос оварда мешаванд.

4. Ахлоқи инсондӯстона ва иҷтимоӣ

Созмонҳои чун «Динҳо барои сулҳ», Шӯрои умумичаҳонии калисоҳо ва Islamic Relief Worldwide забони раҳма (раҳмдилӣ) ва агапэ (муҳаббат)-ро истифода мебаранд, то кӯмакрасонӣ ҷангоми офатҳои табиӣ, дастгирии гурезагон ва мубориза бо ҷаҳрро ҷамоҳанг созанд.

Дар муроҷиатҳои муштаракӣ онҳо аксар вақт иқтибосҳо садо медиҳанд: аз Қуръон 5:32 - «ҳар кӣ як ҷониро начот диҳад, гӯё тамоми инсониятро начот додааст», ва аз Мика 6:8 - «одилона амал намо ва раҳмдилро дӯст дор».

5. Муколамаи илмӣ ва фарҳангӣ

Ҳарсол форумҳои илоҳии байни масеҳиён ва мусалмонон (Ватикан – Ал-Азҳар, лютеранӣ-мусулмонӣ ва дигарон) меомӯзанд, ки чӣ гуна ваҳӣ ба ахлоқи иҷтимоӣ, фаҳмиши адолат, муносибати ҷинсҳо ва муносибат ба технологияҳо таъсир мерасонад.

Дар бисёр донишгоҳҳо кафедраҳои таҳқиқоти авраамӣ таъсис ёфтаанд, ки дар онҳо лоиҳаҳои доимӣ оид ба муқоисаи илоҳиёт ва ахлоқ пеш бурда мешаванд.

6. Чадвали ниҳой

Соҳа	Принсипи асосӣ, ки аз ваҳйи умумӣ бармеояд	Мисол
Маориф	«Ба дониш бикуш» (Қуръон 96:1; Масалҳо 1:7)	Барномаҳои <i>Тааммул дар бораи Навишта</i>
Сулҳ	Муҳаббат ба Худо ва ҳамсоя	Иқдоми <i>Калимаи умумӣ</i>
Экология	Масъулият барои офариниш	Лоиҳаҳои <i>Имон барои Замин</i>
Кӯмаки башардӯстона	Қудсияти ҳаёти инсон	Миссияҳои байнидинӣ оид ба кӯмак
Илм ва фарҳанг	Ҳикмат ҳамчун неъматҳои умумӣ	Форумҳои <i>Ватикан – Ал-Азҳар</i>

7. Хулоса

Илоҳиёти умумии авраамии ваҳй, ки имрӯз дар ҳоли шаклгирифт, танҳо дар осори илоҳидонон зинда нест, балки дар синфхонаҳои донишгоҳҳо, урдугӯҳҳои гурезагон, барномаҳои экологӣ ва миссияҳои башардӯстона низ амал мекунад.

Он Китоби Муқаддас ва Қуръонро ҳамчун ду даъвати ҳамсадо барои хизмат ба Ягона Офаридгор мешиносад — барои шифо додани ҷаҳони Ҷ ва табдил додани асрҳои рақобат ба ҳамкорӣ, ки бар муҳаббат ва адолат асос ёфтааст.

Апологҳои мусалмон, ки ба Китоби Муқаддас рӯ меоранд, то фаҳмиши исломро равшан кунанд, дар асл паёми ҳуди Қуръонро бозшиносӣ менамоянд — бар зидди руқуд ва басташавии дарҳои иҷтиҳод, андешаи эҷодии илоҳӣ. Ин навосзӣ шаклҳои институтсионалӣ низ ба вучуд овард, монанди Ҳилоли Аҳмар, ки бар асоси намунаи Салиби Сурх таъсис ёфтааст, ва дигар созмонҳои ёрии мутақобил.

Имрӯз метавон аз ҳаракате сухан гуфт, ки ислом ва масеҳиятро ба ҳам наздиктар меорад — на ба маънои омехтани имонҳо, балки дар рӯҳи муқолама ва хизмати муштарақ. Ҳамоишҳо, мизҳои гирд ва амалҳои хурди муштарақ рӯз то рӯз бештар мегарданд, ки дар онҳо имон ба забони ҳамкорӣ табдил меёбад.

Гуноҳи Калисо дар он буд, ки солҳои тӯлонӣ аз ислом рӯ гардонда, нахост, ки муқоламаи ҷиддӣ ва мутақобил дошта бошад, ҳамкорӣ кунад ва бо муҳаббат сухан гӯяд.

Аммо рисолати ханӯз ҳам маркази даъвати масеҳист — ин даъвати писарони Иброҳим аст, ки бо ҳам он нурро тақсим кунанд, ки ҳар яке аз Худо гирифтааст.